

ARZU İLE KAMBER DESTANININ VARYANTLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof.Dr. Amangül DURDIYEVA

Türkmenistan Millî Elyazınaları Enstitüsü

Halk Bilimi Bölüm Başkanı

ÖZET

Anonim Türk Halk Edebiyatı ürünlerinden olan halk hikâyelerimizin çağdan çağa geçen, coğrafyadan coğrafyaya göçen bir değişim / gelişim çizgileri vardır. "Kerem ile Aslı", "Ferhat ile Şirin", "Tâhir ile Zühre", "Sayat ile Hemrâ" gibi halk destanlarımızdan birisi de Arzu ile Kamberdir,

Bu destan, tarihî süreç içerisinde ulaştığı her coğrafyada o coğrafyanın millî(yerel) özelliklerini yansıtarak az çok değişmiş, temel yapısını korumakla birlikte zenginleşmiştir.

Arzu ile Kamber adlı halk hikâyesinin Türkmenistan, Azerbaycan, Irak (Kerkük) ve Anadolu da tespit edilen varyantları genel hatlarıyla aynı olay örgüsünü ve kahramanları içine almakla kalmayıp aynı zamanda ortak bir dünya görüşünü de dile getirmektedir.

Bu varyantlarda, tespit edildiği ülkelerin bazı millî özgünlükleri ve gelenek-göreneklere açık-seçik görülüyor; Türk insanının ruh ve gönül zenginliği ortaya konuluyor.

Türk halklarının ortak halk kültür ürünü olan ve Türkmen/Oğuz halk edebiyatının hazinesini süsleyen onlarca eser arasında Arzu ile Kamber destanı her yönüyle incelenmeye değer bir edebî mirası mı zd ir.

Anahtar Kelimeler:

Halk Kültürü, Halk Hikâyeleri, Yerel Özgünlük,
Aşk, Lirizm, Gezici Konu

GİRİŞ

Türkmen halkının tarihî geçmişinden, sosyal ve iktisadî hayatından belli bir ölçüde haber veren folklor eserleri, asırlar boyunca halkın akıl süzgecinden geçerek, mercan taneleri gibi günümüze kadar ulaşmıştır.

Türkmen halkı zengin edebî mirasımızı gerçek anlamda derlemek, incelemek ve yayınlamak işine, bağımsızlığa kavuşması ve tarafsızlık statüsünü kazanmasıyla birlikte, bütün yüreğiyle girişmek imkânına sahip oldu. Bu tarihî hadisenin lideri Türkmenistan devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, Türkmen halkının her yönden gelişmesine önem verdiği gibi, medenî ve manevî zenginliğimizin gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmesi için atalarımızın altın taneleri gibi muhafaza ettikleri edebî mirasımıza ayrıca önem vermiştir: 'Türkmen Edebiyatı'nın tarihinde iz bırakan eserlere Türkmenlerin millî zenginliği hükmünde bakmak gerekir.'

Türkmen halkının edebî mirasının kıymetini çok iyi anlayan Türkmenbaşı'nın, 15 Mart 1993 yılında, Türkmen halkının elyazma mirasını incelemek ve iyileştirmek konusunda yayınladığı kararlarla 'Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü' kuruldu. Bu tarihten başlayarak manevî ve medenî değerlerimize verilen önem giderek arttı ve derleme yayın işleri canlanarak devam etti. Enstitümüzün âlimleri bu gün, sadece yazılı edebiyatın kaynaklarını toplamak, incelemek ve bunları yayınlamakla yetinmeyerek, bunun yanısıra dilden dile aktarılmak suretiyle günümüze ulaşmış olan usta anlatıcıların dilinden düşmeyen, bir kısmı halk tarafından bilinmekle birlikte bir kısmı henüz bilinmeyen folklor ürünlerini tespit ederek manevî kültür zenginliğimizin yükseltilmesi için çalışmaktadırlar.

Türk boylarının halk edebiyatında kahramanlık konulu "Göroğlu", aşk konulu "Şasenem Garip", "Sayatlı Hemra", "HüyrlukgaHemra", "As-

lı-Kerem" destanlarının yanısıra "Arzu-Gambar" da çok meşhurdur.

Türkmenistan, Türkiye ve Irak Türkmenleri arasında çok yaygın olan "Arzu ile Kamber" destanı konusunda şimdiye kadar bazı çalışmalar oldu. Özellikle bu destan üzerinde Fırat Üniversitesinde Yüksek Lisans, Ege Üniversitesinde Lisans çalışması yapıldı. Bildiğimiz kadarıyla Türk boylarının folklor zenginliğini yansıtan, çeşitli varyantları olan bu eser hacim bakımından küçük ve kısa olmasına rağmen konu ve düşünce yapısı yönüyle birbirlerine yakın ve benzer olup asırlardan bu yana halk çoğunluğunun şairane hafızasında yaşayıp gelmiştir.

Arzu ile Kamber destanının yazılı metnini hazırlama işi Türkmenistan'da ilk olarak tarafımızdan denenmiştir, tik defa yapılan herhangi bir işte bazı güçlüklerin olabileceği malûmdur. Ben de henüz okuyucular tarafından bilinmeyen, folklor ilminde de dikkatlerden kaçma derecesine gelen bu destanın kaynaklarını aramaya, Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü'nden başladım. Arayan bulur denildiği gibi, bu esere ilişkin çeşitli yıllarda anlatıcılardan derlenen nüshaların 8 tanesini elde ettim. Bu materyaller hakkında öncelikle bilgi vermeyi uygun görüyorum.

ARZU İLE KAMBER DESTANINA AİT TÜRKMENİSTAN MİLLÎ ELYAZMALARI ENSTİTÜSÜ'NDEKİ MATERYALLER VE DİĞERLERİ

1-Kayıt No: 513 F. Bu dosyadaki metin, "Arzu Giz" adıyla 24-27 sayfalar arasında yer almıştır. Destan kurşun kalemle yazılmıştır. Metnin sonunda 23 yaşında Niyazmurat Mehmet/Mahmut/oğlu, Ânevli, doğum yeri: Keltiçinar (Kademler'de oturuyor), işi: Çiftçilik, yazan: Şemsettin, Manış obasından, 5 VIII. 1928 yılı" şeklinde bir açıklama var.

Bu dosyada genellikle folklorun masal türüne ait materyaller bulunuyor.

2-Kayıt No: 514 F. Bu özgün dosyadaki ikinci metni, destanın tam bir varyantı sayabiliriz. Vakaların devamlılığı korunuyor. Destana, "Eski zamanlarda bir vilâyet vardı. Bu ilin sultanına Salar Şah diyorlardı." şeklindeki cümlelerle başlanıyor.

Destanı anlatan Anna Canlı, bunu 1930 yılında Annageldi adlı bir şahıstan dinlemiştir. Anna Canlı Türkmen'in Ata boyundan, 62 yaşında, işsiz ve sakat bir adammış. Yaşadığı yer, Tecen şehrinin Birleşik obasına bağlı önceki adı "Lenin Yolu" olan köy imiş. Destan metnini kimin yazıya aktardığı konusunda hiçbir bilgi yok. Metin çok güzel bir elyazısıyla kril alfabesinde tahsilli bir adam tarafından mavi renkli mürekkeple yazılmıştır. Metin, önceki Elyazmaları Fondu'nun yanması sırasında zarar görmüş, sayfalarının kenarları yanmıştır.

3-Kayıt No : 235 F.'deki dosyada metin "Arzı-Gız" adıyla 2-5 sayfalar arasında yer alıp, lâtın harfleriyle ve mavi mürekkeple yazılmıştır. Destanın bu küçük hacimli metnini Muhi/Muham / Melik oğlu, 1921 yılında, aslı Ânevlî, Magtım boyundan, 70 yaşında Gülcemal Mammedova'dan işitmiş. Bu metin Muhi Melik oğlu tarafından aynı yılın 13 Mart'ında yazıya geçirilmiş. Yine kim tarafından yazıldığı belli değil. Bu materyal daha sonraları Türkmenistan Medeniyet Enstitüsü'nün kütüphanesine verilmiştir.

Bu dosyada, destana ait üç sayfalık "Arzı Giz" adıyla 1931 yılı 26 Şubat'ında yukarıda adı geçen anlatıcı tarafından yazıya alınan metin de yer alıyor. Metinde anlatıcı hakkında da bilgiler veriliyor : "Gökçe köyü, Teke tayfasından, uzun yapılı, Ata Esseke oğlunun ağzından yazıya aktarılmıştır. Doğum yeri Bağır köyü, tahsili yok, 1903 yılında doğup, 43 yaşında dünyadan göçmüştür." Bu metin de lâtın alfabesiyle yazılmıştır.

4-Kayıt No : 624 F'de bulunan metin "Kambar-Arzı" adıyla Rus kâğıdına Latin alfabesiyle yazılmıştır. Metni yazıya geçiren Kaka şehrinin Mine obasının mektep muallimi Dovlı Kuli-yev'dir. O, bu metni aynı şehrin Mahmaldepe köyünün kolhozcusu 49 yaşındaki Agageldi'nin ağzından 1940 yılı 31 Mart'ında yazıya aktarmıştır. Bu dosyada çok sayıda masallar da vardır.

5-Kayıt No : 258 F. Bu dosyadaki destan metni de "Arzıgöl ve Gambar" adıyla 77. ve 80. sayfalar arasında yer almıştır. Metinde "Derleyen Arrıkov Çarı, Beherden'deki orta mektebin 6/A sınıfı öğrencisi, 3/u, -1940 yılı, Voraşilov (önceki adı) kolhozunun üyesi." şeklindeki bilgiler var. Metin mavi mürekkeple Rus kâğıdına lâtın harfleriyle yazılmıştır.

6-Kayıt No : 1852 "ED'VEserbu dosyada 16. ve 25. sayfalar arasında yer alıp, "Arzı-Gambar" adıyla adlandırılmıştır. Destanın bu metni Durdu Bahşı oğlu Halmırat Bahşı'nın ağzından 1960 yılı Mayıs ayında filoloji ilimleri doktoru Hakalı Berkeliyev tarafından yazıya aktarılmıştır. Rus alfabesinde mavi mürekkeple kaleme alınmıştır.

7-Kayıt No : 109 ED. Bu metin, A. Sehedov 1966 yılı Mayıs ayında Anevlî Hocamırat bahşinin ağzından yazıya aktarılmıştır. Metin, Rus alfabesiyle yazılmış olup, yedi sayfadan ibarettir. Bu metin, K. Berkeliyev tarafından 1960 yılında yazıya aktarılan metin ile benzeştir.

"Arzu ile Kamber" destanının gerçek manasıyla bu günlere ulaşmasında bahşilerin, zeki, güzel konuşan, sanatçı söz ustalarının, anlatıcıların, rivayetçilerin hizmeti çok olmuştur. Buna misâl olarak Gızılbat şehrinde yaşayan 79 yaşındaki Abadan Durdıyeva'nın ağzından, bu satırların yazarı tarafından 1966 yılı Ocak ayında yazıya aktarılan varyantı gösterebiliriz.

Doğrusunu söylersek, bu destanın diğer büyük hacimli destanlarımıza göre küçük ve kısa olmasından mı, çok eski devirlerin kaynaklarıyla beslenip geldiğinden mi, yoksa kendi âlimlerimizin derinlemesine incelemelerinden midir bilinmez,

bu eserin derleme ve inceleme işinde ağır aksak hareket edilmiştir. Bütün bunlardan hareketle biz "Hiçten geç yahşi" sözünden hareket ederek, bu eserle ilgilenip fikir, anlam ve insan terbiyesi yönünden önemini, edebî miras olarak değerini, diğer folklor eserlerimiz seviyesinde öğrenilmeye, halka iletilmeye münasip manevî zenginliklerini gözler önüne serdik.

Bu eser hacim bakımından büyük olmadığı için bazı âlimler onu "hikâye", "kıssa", "destanî hikâye" adıyla adlandırıyorlar. Filoloji doktorları A.Meredov, S. Ahallı ise eseri destan sayarak bu konuda şu bilgileri veriyorlar : "Arzu ile Kamber, rivayetlere dayanarak orta asırlarda oluşan bir destandır. O, geniş sahalara yayılmayıp, sonunda kaybolup gitmiştir." (*Meredov, Ahallı, 1988*) Sonra da bu destanın kahramanlarının adlarına klasik şair Kemine'nin :

"Leyli-Mecnûn kimin çöllere çıksam,
Arzi-Gambar deyin deryada aksam."

mısralarında rast gelindiğini misal veriyorlar.

"Arzu ile Kamber"i Azerbaycanlılar ve Gagavuzlar da destan olarak kabul ederler. Türkiye'de ise "halk hikâyesi" denmektedir.

Bizim fikrimize e bu eser destan tarzına yakındır. Yine onun oluştuğu dönemi orta asırlara kadar götürüp, zamanla bu tarzın çok geliştiğini XVI.-XIX. asır döneminin ilk ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

"Arzu ile Kamber" destanı hakkında Türkmen folklorunda özel ilmî araştırmalar yapılmamışsa da, A.Meredov'un "Sofya Neşirleri" adlı makalesinde (Meredov, 1966), Türkmen halk masallarının çoğu Türkçe'ye aktarılmış halde olan bir nüshasının bulunduğu, ayrıca "Zühre ile Tahir" ve "Arzu ile Kamber" destanlarının Sofya'da yayımlandığına dair verdiği bilgiler dikkatleri üzerine çekiyor.

Türkiyeli âlimler Ali Berat Alptekin (1989), Ata Terzibaş (1971), Azerbaycanlı G.Paşayev (1967) bu eserin Türkiye ve Kerkük varyantlarıyla özel olarak ilgilenmişlerdir.

Kardeş Türk halklarının arasında yayılan "Arzu ile Kamber" destanının konularının aynı kaynaktan çıkıp geldiklerini anlamak zor değildir. Eserin Türkiye varyantının çok çeşitli oluşu gibi, Türkmenistan varyantının da pek çok nüshasının bulunmasından hareket edersek, destanın yayıldığı sahanın küçük çaplı olmadığını söyleyebiliriz. Yine destan, eski asırların ürünü olması sebebiyle, metinlerdeki olaylar her anlatıcının söz ustalığına, becerisine göre bir kısmında geniş, bir kısmında ise küçük hacimlidir. Ayrıca bilinmelidir ki, Anevli Durdu bahsinin oğlu Begmurat'ın ve ağası Hanmurat bahsinin repertuarında bulunduğu bilhassa toy meclisinde söylendiğine bakarak, büyük hacimli "Şahsenemile Garip", "S ay atlı ile Hemra", "Kerem ile Aslı" gibi halk destanlarına göre karmaşık olmayan, keskin toplumsal direniş gibi olayları içine almayan, bu küçük hacimli, aşk konulu eserin nasıl olup da bahşi repertuarında yer aldığını açıklamak mümkün görünmüyor.

KERKÜK VE TÜRKİYE VARYANTLARI

Destanın Türkmen varyantının incelenmesine geçmeden önce, ilk defa incelendiğini de hesaba katıp, Türkiye ve Kerkük varyantlarını da muhteva yönünden kısaca tanıtmayı uygun buluyoruz.

"Arzu ile Kamber" destanının Kerkük varyantının kısaca konusu :

"iki kardeş yaşarmış (varmış). Bunların hanımları hamileymiş. Onlar bir gece otururlarken "Hangimizin kızı veya oğlu olsa birbirine adaklı olsunlar" diye kavilleşmişler. Günlerin birinde onların birinin kızı, birinin oğlu oluyor. Bunlar büyüyüp dokuz yaşına girdikleri zaman Kam-

ber'in babası ölüyor. Küçük kardeşi, "Kardeşimin oğlunu eve götürüyüm, babası da vasiyet etmişti." diyerek, Kamber'i kendi evine getirip, ona bakıyor. Oğlan ile kendi kızını okutmak için mollaya veriyor. Aradan iki-üç yıl geçiyor. Arzu'nun babası bunlar hakkında bilgi almak için mollaya geliyor. Selâm verip oturuyor ve "Çocuklar nasıl, eğitimde ne kadar yol aldılar?" diye soruyor. Molla "Senin ödediğin para boşa gitti. Bunlar hiç okumuyorlar." diyor. Arzu'nun babası "Çare nedir? Ne yapabiliriz?" diye soruyor. Molla ona, "iyisi mi sen bunları eve geri götür, çünkü bunlar birbirlerine âşık." deyince, onları alıp dönüyor. Arzu'yu annesinin yanına bırakıp, Kamber'i kuzu çobanı yapıyorlar. Kamber yüreği kızda, çölde gezermiş. Arzu da Kamber için ağlıyormuş. Kamber'i görebilmek umuduyla annesine "Kanaldan su getireceğim" diye söylediği zaman, annesi durumu sezip "Saçikesilesice, sen Kamber'i görmeye gideceksin, eğlenme, çabuk gel" diyor. Kamber ona bilezik yaptırıp, nişanlık veriyor. Kamber kızını görüp seviniyor. Arzu kabını suyla doldurup, elini ayağını yıkayıp "Kamber gelip alsın" diye bileziğini unutmuş gibi, suyun başına bırakıp dönüyor. Annesi "Geç geldin" deyip onu dövüyor. Kız "Anne ben bileziğimi unutmuşum" deyip, yine suyun başına gidiyor. Arzu bileziğini bulamıyor. Kamber'e soruyor. Kamber, "Bileziğinde ne işaret vardı?" diye sorunca, "Bileziğin üzerinde "Arzu ile Kamber" yazısı vardı. Bileziğimi bulana şirin canım kurban." diyor. Oğlan bileziği kızın koluna takıyor. Kız eve geliyor. Annesi onu yine dövüyor ve babasına şikâyet ediyor. Onlar iki sevgiliye engel olmanın yollarını arıyorlar. Anası "Sütümden sağıp Kamber'e içireyim, ikisi bacı kardeş olsun" diyor. Sütünü sağıp, ısıtıp Kamber'in önüne koyuyor. Kız bunu anlayıp Kamber'e duyuruyor. Kamber "Bir anadan doğmadık, nerden kardeş oluyoruz." deyip, yemeden, içmeden gidiyor. Anası "Sen haber vermişsindir" diye kızını dövüyor. Günlerden bir gün Arzu'nun anası Kamber'e bir kuzu kes de yiyelim" diyor. Kamber kuzuyu kesiyor, yengesi kavurup, pişiriyor.

O, Kamber'in payına zehir katıyor. Kız bunu öğreniyor ve Kamber'e yememesi gerektiğini duyuruyor. O da yemiyor. Arzu'yu uzaktaki tanıdıkları bir oğluna vermek istiyorlar. İki sevgili yine çaresiz kalıyorlar. Kız, Kamber'e, "padişaha durumu arz et, muhafız getirip, beni kurtar" diyor. Kamber, Acem şahının yanına varıyor. Şah ona "Sana zenginlik vereyim" deyince o, "Senden yardım istiyorum" diyor. Şah ona asker veriyor. Ama veziri ona "Padişahım o, Hak âşığı" deyince, padişah ona "Yedi yemişi sayıp, bir şiir düzse gerçek âşık olduğuna inanacağım" diyor. Kamber şiiri söylüyor. Şah onun Hak âşığı olduğuna inanıp, bir bölük askerle yol veriyor.

Kamber'in şaha arza gittiğini bilen Arzu'nun anası bir kocakarıyı çağırıp, durumu anlatıyor ve eline para vererek askerleri geri çevir, diyor. Kocakarı bir kazan helva ile yetecek kadar ekme alıp mezarlıkta beklemeye başlıyor. Askerleri görünce ağlamaya başlıyor. Kamber sorunca o, "Arzu öldüğü için helva dağıtıyorum" diyor. Kamber askerleri geri gönderip, kendisi gidiyor. Yolda Arzu'yla karşılaşılıyor ve kocakarının tuzağına düştüğünü anlıyor. Gelin alıcılar gelip, Arzu'yu götürmek istiyorlar. Arzu'yu süslerken Kamber beddua ediyor ve süsleyenin on parmağı kırılıyor. Yine kızını süslemeye başladıklarında Kamber dua okuyor ve soluksuz kalıp dört oğlan, bir adam ölüyor. Kızı süslenmeye hiç kimse yeltenemiyor. Onlar, "Kamber Hak âşığı olduğu için bed duası kabul oluyor" diyorlar. Kamber, yen gesine, Arzu'yu kendisinin süsleyeceğini söylüyor. Yengesi çaresiz kabul ediyor.

Kamber, kızını öpüyor. Gelini ata bindirecekleri sırada Kamber beddua ediyor, at ölüyor. Onlar, Kamber'e "Kendin bir çare bul" diyorlar. Kamber de kendi atına bin dirip, gelini kendisinin götürceğini söylüyor. Onlar da razı oluyorlar. At, Arzu'nun ayağına basıyor. Arzu ağlıyor, gözünden kan akıyor. Kaynatası, Kamber'i dövüyor. Kız "Kamber beni severdi, ben maskara oldum" diyor. Arzu'yu eve götürüyorlar. Kamber yine bed-

dua ediyor. Kamber'in bir küpesi altından, bir küpesi gümüştenmiş fakat kapkara oluyorlar. Evlenen oğlan gece Arzu' nun yanına gelip namaz kılarlarken ölüyor. Yabancıнын kırk oğlu varmış. Onların hepsi ölüyor. Kamber'in bedduasından olduğunu biliyorlar. Kaynatası, kırk gün sonra kendisinin Arzu 'yla evleneceğini söylüyor. Bir gün Arzu, denizin kenarına gidiyor. Bakıyor ki Kamber orda. Kamber Arzu'yu sınamak için "kendimi denize atacağım" diyor. O, "at" diyor. Kız onu kakülünden tanıyor. Arzu Hızır-tlyas'ı yardıma çağırıyor. Onlar Kamber'i sudan çıkarıp kurtarıyorlar. Kamber kıza bakıp, "Artık yeter, aşık maşukluğa takatim kalmadı. Kaç gündür aç, susuz geziyorum. Dizinin üstüne başımı koyayım uyku mu alayım, yoksa kendime beddua edeceğim" diyor. Arzu, Kamber'e yaklaşınca onun tırnağının büyüdüğünü görüyor. Kamber kendine beddua ediyor. O, kızın dizinin dibinde can veriyor. Kız korkup, onun başının altına bir taş koyup kaçıyor. Yolda yaptığı işe pişman olup, geri dönüyor. Kamber'in başını dizinin üstüne alıyor. Kız "Ben şimdi ellerin kadını mı olmalıyım?" diye ağlıyor. Süs yapmakta kullandığı bıçağını göğsüne saplayıp, karnını yararak kendini Kamber'in üzerine atıyor. Kötü niyetli kocakarı Arzu'dan haber sorayım diye gidiyor; bir de ne görsün, âşık ile maşuğun üzeri yorganla örtülmüş. Yabancı neyin ne olduğunu anlayıp, o kocakarıyı kılıçla öldürüyor. Kocakarının kanından sıçrayan bir damla kan onların mezarının arasına düşüp, diken oluyor ve âşık ile maşuğun o dünyada da kavuşmalarına engel oluyor." denilerek vaka tamamlanıyor.

Arzu ile Kamber'in Türk boylarında var olan nüshalarının hepsinin birbirine benzediğini gördük. Yine de vakaların anlatılışında, bitirilişinde farklılıkların olması sebebiyle, elimize geçen Türkiye varyantının bir nüshasının da muhtevasını tanıtmayı uygun görüyoruz.

"Eski zamanlarda bir Türkmen beyi yaşarmış. Onların Arzu adlı bir kızları varmış. Beyin hanı-

mı bir gün "Denizin kenarına gidelim" diyor ve birlikte gidiyorlar. Denize baktıklarında suyun içinde bir sandığın akıp geldiğini görüyorlar. Türkmen beyi "Eğer sandıkta bir can var ise bu yana, para var ise uzağa gitsin." diyor. Fakat dalga sandığı kıyıya getiriyor. Sandığı açıp baksalar, bir kundaklı oğlancık yatıyor. Çocuğu evlerine götürüp, öz evlâtları gibi kabul ediyorlar. Çocuğu büyütüp, yetiştiriyorlar. Adını Kamber koyuyorlar. Arzu'yla ikisini mektebe gönderiyorlar.

Bir gün Kamber avlanmak istiyor. Bir ok yapıyor. Okuldan gelirken kuşlara atarmış. Önlerine testili bir kocakarı çıkıyor ve ok onun testisini kırıyor. O kocakarı "Ey oğlum sana ne desem ki, sen mutsuz olup, Arzu'nun uğrunda sefil olasan" diye beddua ediyor, ikisi de "Bu kocakarı niçin böyle söyledi, biz sonunda kardeşiz, bunu babamızdan soralım" deyip, eve geliyorlar. Gelip, Türkmen beyine, "Kardeşim bir kocakarının testisini kırdı ve o, ona beddua etti; Kamber benim neyim?" diye soruyor. Babası ise Arzu'nun öz kızı olduğunu, Kamber'i denizden bulduklarını, büyütüp, yetiştirdikleri söyler. Arzu, Kamber'in kardeşi olmadığını anlar. Onlar okumayı bırakıp, birbirlerini sevmeye başlıyorlar. Okula gitmeyince öğretmenleri, Arzu'nun babasının yanına gelip, durumları bildiriyor. Babası da onları mektepten alıyor. Kızı kendi gözetimine alıp, oğlanı ise koyun çobanı yapıyor. Kamber bir gümüş ustasının yanına varıp, bilezik yaptırıyor, üstüne "Arzu ile Kamber" yazdırılıyor. Bir gün Arzu, annesinden "Çeşmeden su getireceğim" diye izin istiyor. Kamber'in koyunları sulamaya getireceği sırada çeşmenin kenarına varılıyor. Kamber de geliyor. Kamber çeşmenin kenarında bileziğini, elini, yüzünü yıkıyor. Bileziğini çeşmenin kenarına bilezik bırakıp, kendisi kırlara çekiliyor. Arzu yine suyun kenarına geliyor, bakıyor ki, çeşmenin kenarında Kamber'in bileziği duruyor. Bileziğin üstünde "Arzu-Kamber" yazısını görüyor. Arzu bileziği alıp cebine koyuyor. Kamber bir zaman

sonra bakar ki bileziği yok; bileziğini kızdan soruyor, ikisi karşılıklı gazel okuyup sevgilerini belli ediyorlar. Bunların durumunu gören kötü niyetli kocakarı Türkmen beyine bildiriyor. Kızın babası Kamber'i öldürtüp kurtulmak istiyor. Bir kuzu kesilmesini emrediyor ve yemek pişirtip içine zehir katılmasını istiyor. Yemeği Kamber'in evine götürme işini Arzu'ya veriyorlar. Arzu bunu duyup Kamber'e, önündeki yemeğini tazıya vermesi gerektiğini Kamber'e söylüyor. Kamber tabaktaki yemeği tazıya döküyor ve hayvan yatıp oluveriyor. Kamber yemeğe zehir katılmasını Arzu'dan biliyor, ama Arzu "Gözüm kör olsun, zehiri katan ben değilim" diyor. Kamber aç, susuz yine koyun gütmeye gidiyor.

Bu durumdan kurtulmak amacıyla Arzu'nun ana ve babası onu başka birine vermek istiyorlar. Düğün zamanını belirliyorlar. Düğün günü Arzu'nun çeyizi dışarı çıkarılıyor. Kamber de geliyor, bakıyor ki Arzu elden gidiyor. O, "Arzu'nun bende gönlü var mı acaba?" diye şiirle sorduğunda, kız "Senden başkasını sevsem ateşte yanayım." diyor. Arzu'nun çeyiz bohçası ateş alıyor, su serpildikçe ateşin alevi güçleniyor. Kızı ata bindirmek istiyorlar. Kamber "Arzu'nun bindiği atların beli kopsun." diye beddua ediyor. Ve Arzu'nun bindiği atın beli kopuyor. Yine bir ata bindiriyorlar, o da öyle oluyor. Sonunda çaresiz Kamber'in kara atına bindirmeye karar veriyorlar. Kamber "Benim atımın bir özelliği var ben başımı çekmesem gitmez." diyor. Bunu kabul ediyorlar. Arzu'yu Kamber'in atına bindiriyorlar. Kamber "Gülüm, balım atım doğru gidiver," diye atı ile konuşuyor. Kamber atın koşumuna, üzengisine "Arzu'nun elini ayağımı sıkıverin" diye istekte bulunuyor. Atın koşumları onun elini, ayağını sıkımaya başlıyor. Arzu hareket edince atın ayağı Kamber'in topuğunu kanatıyor, ayağının içi kanla doluyor. Bunu gören Arzu, "Ayağının kanını kızıl başörtüm ile silerim," diyerek başındaki kı-

zıl başörtüsünü Kamber'e veriyor. Kamber kanını silerek başörtüyü cebine koyuyor. Biraz ilerledikten sonra Kamber kıza, "Artık ayrılmamız gereken yere geldik" deyince kız, "Ne çare bulabiliriz?" der. O zaman Kamber, "Aşağı eğil, bir öpeyim" diyor. O anda tufan, yel çıkıp, dünya karışıyor, birbirlerini göremiyorlar. Kamber Arzu'yu attan indirip kucaklıyor. Tufan duruluyor. Adamlar bakıyorlar ki Arzu ile Kamber atın yanında birlikte duruyorlar. Sonra Arzu'yu düğün yerine götürüp, adam ile bir evde bırakıyorlar. Adamı namaz kılarken can veriyor. Bu durumu görenler "Biz Kamber'in Hak âşığı olduğunu anladık, bu Allah tarafındandır." diyorlar. Kamber ise oradan ayrıлып gelip, karalar boyanıp bir çayın başına varıyor. Arzu da o çayın başına gelip, geziniyor. Kamber kendini suya atıyor. Arzu onu tanıyıp, "Ben ağamı kurtarayım" diye Hızır Ata'yi çağırıyor. Onun dileği kabul olup, Boz Atlı Hızır'ın yardımıyla Kamber çayın kenarına çıkıyor. İki âşık birbirlerine "Sen kimsin? Sen kimsin?" diye soruyorlar. Kamber kendini tanıınca kız, "Yok, benim Kamber ağam böyle kara değildi. Eğer Kamber ağam isen Allah benim de senin de emanetini burada alsın." diyor. Dilekleri kabul olup ikisi de can veriyorlar, ikisini de bir mezarda toprağa veriyorlar. Bu şekilde Türkiye varyantı sona eriyor.

TÜRKMEN EDEBİYATI VE

"ARZU - KAMBER"

"Arzu ile Kamber " destanının şekillendiği devirlerden sözümüzü devam ettirirsek, diğer kaynaklara da bakarak bu destanın konusunun XV. asırlara varıp dayandığını söyleyebiliriz. Bu iddiamızı destekler mahiyette, günümüze kadar halkımız arasında halk türküsü şeklinde söylenip gelen, çeşitli derleme kitaplarına geçen aşağıdaki iki dörtlülüğü misal gösteriyoruz:

Gambar:

"inip geldim Akdaşdan,
Ak yüzlü, galam gaşdan,
Arzi "Çeper" diydiler.
(Bazı nüshalarda "peri")
Don biçsin bize daşdan."

Arzı:

"tnip geldik urpakdan,
Bir gül yolduk yarpakdan,
Daşdan don giycek yiğit,
Sapak işsin torpakdan. "
(*Durdiyeva, Baymırodav, 1982*)

Kamber'in Arzu'nun zekâsını sınamak için söylediği dizelere kızın verdiği cevaplar her nüshada farkh farkhdır. Arzu'nun verdiği cevabın son iki mısrası kayıt No:514 F 'de şöyle devam ediyor:

"Sen pile iş toprakdan,
Men don biçeyin bu daşdan".

Alim K.Berkeliyev destana ait bu iki dörtlüğü "moncugatdı" bentleri arasına almıştır (*Berkeliyev, 1985*).

Ayrıca bu destanın baş kahramanlarının adlarının Türk boyları arasında tanınıp yayılan "Kerem ile Aslı" destanında geçmesini de, iddiamızı destekleyen bir deül olarak gösterebiliriz. Destanın manzum mısralarının birinde:

Manide Mihri'nin yoluna gitti,
Arzu da Kambar'a çok sitem etdi,
Dünyada murada Şahsenem yetdi,
âşık Garip gibi gülen olmadı.
(*Eser: 1,1949*)

ya da:

Hurşit öz malının dızına yatdı
Gambar Arzu'nun tozuna katdı
Dünyade Şahsenem murada yetdi
Arzu Garip gibi kulen olmadı.
(*Eser: 2, 1979*)

denilerek, Arzu ile Kamber'in adı Şahsenem ile Garib'in yanında zikrediliyor. Bu olguya dikkat ettiğimizde, "Kerem ile Aslı" destanının XVI. asırda şekillendiğini söyleyen pek çok âlimin fikirlerini de delil olarak göz önüne alırsak, Arzu ile Kamber'in ondan daha önceki devirlerin ürünü olduğunu anlamak zor olmasa gerektir.

Pek çok âlimin tasdiklediği gibi, hemen hemen unutulmak üzere olan bu destanın Kerkük türkmenlerine ait varyantıyla ilgilenen Azerbaycanlı âlim Gazanfer Paşayev şöyle yazıyor: "Arzu ile Kamber bizde, unutulmak üzredir. Ak pürçekli anaların, gün görmüş babaların hafızalarında korunmuş olan bu destan ne yazık ki bizde yazıya alınmamıştır." (*Paşayev, 1987*)

Âlimin bu beyanından hareketle destanın Azerbaycanlılar arasında az çok bilindiğini, fakat halkın ağızından derleme işinin tamamen ihmal edildiğini söyleyebiliriz.

G.Paşayev'in yukarda yaptığı üzücü tespitini, destanın Türkmenistan varyantı hakkında da söylemek mümkündür.

Yine destan tarzının büyük hacimli ürünlerini inceleyen diğer ilim adamlarının çalışmalarında, "Arzu ile Kamber" adlarının yedi büyük âşığın arasında geçtiği yüzeysel olarak söylenip geçildi. Zaten o, Türkmen Klâsik Edebiyatının ünlü söz üstadı Mahdumkulu'nun "Sevmişem seni" adlı şiirinde; "ibrahim ile Sara", "Yusuf ile Züleyha", "Leyla ile Mecnun", "Ferhat ile Şirin", Seypelmelek ile Methalcemal", "Varaka ile Gülşah", "Ferhat ile Şirin", "Tahir ile Zühre", "Şahsenem ile Garip" gibi âşıkların onuncusu olarak hatırlatılıyor.

Gezdiler Rumun düzüni,
Berdiler Hak'ın karanı,
Arızda Ganbar Arzını,
Söyen dek söymüşem seni.
(*Magtimgülü, 1977*)

Türkmen klasik edebiyatının ünlü temsilcisi Şabende de hayatın gerçeklerini anlattığı "Gözelim" adlı şiirinde:

Arzı bile ol Gambar birbirine vepalı,
Yusup bile Züleyha geç di zovkı-sapalı,
Seypelmelek alıpdır, söyüp
Methalcemalı,

Bizden oval goyupdır yedi âşık bu yolu.
(*Şabende, 1973*)

diyerek, onları yedi âşığın biri şeklinde göstererek, birbirlerine vefalı olduklarını bildiriyor.

XIX. asrın tanınmış hiciv şairi Mehmet veli Kemine' nin eserlerinde "Arzu ile Kamber" :

"Arzı-Gambar, Zöhre-Tahir dek yanıp geçdim bugün,
Çün onların ışkına pervana, arzım ay dayın."
(Kemine, 1973)

şeklinde zikrediliyor. Yine o asrın temsilcilerinden Veyran Bahşı adıyla meşhur olan Gurtoğlu'nun mısralarında :

"Arzı bilen Gambar bir-birin diydi,
Zöhre bilen Tahir örtendi köy di."
(*TMGİ, Kayıt No:3390ED.*)

şeklinde; Dövmemmet Balgızıl'ın "ayrılmadı mı?" adlı şiirinde ise :

"Varka-Gülşa diyrler ozaldan bardır,
Arız Gambar'dan ayrılmadı mı?"
(*Gurtoğlu,1993*)

şeklinde zikrediliyor.

Kısacası Türkmen edebî mirasında az çok bilinen veya tam bilinmeyen destanların kahramanlarının maceralarına, başlarından geçenlere ilgisiz kalmayan klâsik şairlerimiz bu eserleri hevesle okuyup, o edebî kaynaklardan manevî güç alıp, gereğince faydalanmışlardır.

Türk boylarının manevî kültürünün bir halkası olan "Arzu ile Kamber" destanı, Türkmenistan folklorunda olduğu gibi, Türkiye folklorunda da çok varyantlıdır.

Türk âlimi Hayrettin Rayman, Bayburt ve Yozgat varyantlarını karşılaştırıp, onların ikisinde de kahramanların doğum yerlerinin belli olmadığını söylüyor (*Rayman, 1996*).

Destanın Türkmenistan varyantında da kahramanların doğum yerleri belli değil. Doğrusu, çoğunda Arzu, Hive hanının kızı diye gösteriliyor. Ama Kerkük varyantında kahramanların doğum yerleri hakkında hiç bir bilgi yok.

Destanın Anadolu ve Kerkük varyantlarında Kamber'in ana ve babası erken ölüyor ve o yetim kalıyor.

Destanda kahramanların doğuşu da farklı gösteriliyor. Bayburt varyantında Arzu'nun babası Kamber'i bir mescidin kapısında kundakta bir bebek olarak terkedilmiş bir halde bulup, eve getiriyor ve onu evlâtlığa alıyor. Yozgat varyantında ise bir avcı onu bir çalının dibinde kundaklanmış halde buluyor ve büyütüyor.

Destanın Türkiye varyantında baş kahramanın babasının Türkmen beyi diye adlandırılması dikkatleri üzerine çekiyor. Olayların başında kahramanların ana ve babalarının çocukları olmadıklarından bahsediliyor. Bu ise "Şahsenem ile Garip", Hüylükga ile Hemra" , "Kerem ile Aslı" gibi halk destanlarımıza mahsus olan ve olayların destanımsı başlayışı ile benzeşiyor.

"Arzu ile Kamber" destanın Türkmenistan varyantlarının yazılan nüshalarından hareketle, onun uzak asırların ürünü olduğunu, el yazması nüshalarının da çeşitli sebeplerle kaybolduğunu tahmin edebiliriz. Her halde halk onu dilden dile

aktarıp, bu günlere ulaştırmıştır. Destanın bazı varyantları ise masal veya kıssaya dönüşüp gitmiştir.

Destanın tarafımızdan Gızılbatlı Abadan Durdıyeva'dan derlenen nüshasını eksiksiz, olayın kurgusu bakımından birbirini takip eden, sıralı bir varyant sayıyoruz.

"Arzu ile Kamber" destanında öne sürülen esas fikir, gençlerin saf, temiz aşkları uğrunda karşılarına çıkan engellere karşı verdikleri mücadeleleridir. Onlar henüz kendileri dünyaya gelmeden önce ana ve babalarının yaptığı anlaşmadan habersizler. Kamber kızla su boyunda karşılaşiyor. Aslında gençlerin su boyunda, çeşme veya kuyu başında karşılaşmaları Türkmen hayatına ait bir geleneği hatırlatıyor. Geçmişte birbirini seven gençlerin buluştukları yerler çoğunlukla su boyları, kuyu veya çeşme başları olmuştur.

Kamber'in kişiliğinde çekingenlik, utangaçlık, büyüğe hürmet etme gibi Türkmen yiğitlerine mahsus olan özellikler var. O, Arzu'yu evlerine götüreceği zaman:

"Öynüzün yanı yandır,
Eğlenmek bir zamandır,
İkimiz bile barsak,
ti diline yamandır."

diyerek, Türkmen geleneklerine göre ilk karşılaşmada kızın evine girilmediğini hatırlatıp, yiğitlik edebini, millî geleneğini koruyor.

Kamber, Arzu'nun ana ve babasının kurduğu çeşitli hile ve tuzaklara maruz kalıyor. Ama zehir katılan pilav da, kazılan çukur da onun Arzu'ya olan sevgisine engel olamıyor.

Kamber'in kişiliğinde olağanüstü güçlerin izlerini görmek mümkün. Meselâ o, kendisini kırdığı için Arzu'nun teyzesine beddua edip, onun sırtına kemik yapıştırıyor. Daha sonra da tövbe edip, dua okuyup tekrar çıkarabiliyor. Kamber'deki bu olağan üstü güce, Arzu'yu zengin adamın oğluna vermek istedikleri zaman Kur'an'ı eline alıp, dua

okuyup onu hiç bir atın, devenin taşımayacağı ağır bir taşa dönüştürdüğü zaman da rastlıyoruz.

Kamber'in kişiliğinde böyle farklı bir gücün gösterilmesi meşhur "Koroğlu" destanımızın kahramanı "Koroğlu"nu ve "Kerem ile Aslı" destanındaki "Kerem" in kişiliklerini hatırlatıyor. Bu ise destanı yaratan halkın sevdiği, iyi gördüğü kahramanını güçlü göstermek istemesinin bir delilidir. Ayrıca olağanüstü güce dayanmak çoğunlukla masal kahramanlarında görülen bir özelliktir. Bu bize destanlarda masal unsurlarının bulunduğu gösteriyor.

Destandaki olağanüstü unsurları, Kamber' in bazen kendi gözünün, bazen de atının gittiği yolun kapkara olup sonra ağarması; Kamber'in ana ve babasının ayrılık acısından gözlerinin kör olup, Kamber'in elbisesinin ucunu gözlerine sürmesiyle gözlerinin açılması gibi olaylarda da görüyoruz.

Kamber çok çeşitli engellemelerle, zorluklarla karşılaşsa da muradına eriyor. Arzu' yu alıp kendi yurduna sağ esen dönüyor. Destandaki olayın bu şekilde tamamlanması Türkmen destanlarına mahsus millî özelliklerdendir. Çünkü destanın Kerkük ve Türkiye varyantlarında âşıklar muratlarına eremeyip ölüyorlar. Bu hususta G. Paşayev şöyle diyor: "Kerem ile Aslı", "Arzu ile Kamber" destanları, sonunda kahramanlar sevgililerine kavuşmadıkları, muratlarına eremedikleri için "kara sevda destanları" diye adlandırılırlar." (Paşayev, 1987)

Sevgililerin kavuşmayıp, muratlarına emmeden ölmeleriyle olayların sona ermesi, çoğunlukla Azerbaycan ve Türkiye destanlarına mahsusdur. Alimler bu şekildeki destanları "Kara sevdalı destanlar" diye adlandırıyorlar.

"Arzu ile Kamber" destanının baş kahramanlarından Arzu, sevdiğine bağlı, vefalı, sözünde duran bir kızdır. O, Kamber'i sevdiğini ana ve babasına söylemekten kaçınmıyor. Arzu, Kamber ile ilk karşılaşmalarında onun atı ile suya batmakta olduğunu görüp:

Irağa ya, iraga,
Gözüm doldü pıraga,
Ya Ali Şahrmerdan,
(Ya Pirim, Şahrmerdanı" nüshası da vardır)
Serp Gambar'ı gıraga.
(*Imgi, Env. No:514*)

diyerek, Şahrmerdan'ı yardıma çağırıyor. Kamber sudan çıktıktan sonra "Elbisemi sıkar mısın?" deyince:

Elim beylede dursun,
Gözüm bilen sıkar men.

diyerek, sıcak, mülayim sözleriyle onun kalbini çalıyor.

Arzu, Kamber'i bütün kalbiyle seviyor. Kamber'e kavuşturmamak için ana babasının yapmak istediği bütün kötü düşünceleri, tuzakları, sırları ona açıklıyor. Bunu, Kamber'in yemeğine zehir katıldığı zaman telâşa düşüp:

tyme,Gambar'im iyeme,
Enemin akli keme,
Bişmiş guzi göştüne,
Balam gar salar iyeme

diyerek haber verdiği zaman görüyoruz. Arzu'nun ağzından söylenen bu dörtlüğün Kerkük varyantlarıyla olan benzerliğine şaşırılmak elde değil.

tme Gambar'im, ime,
Nemeinin agli keme,
Ökünde da gudu bir yan
Agu gatıpdır iyeme

Yine destanın Türkiye varyantında da bu dörtlüğün Arzu'nun ağzından söylenişi, diğerlerine benzemektedir.

Deme Kamber'im, deme
Sırrını yellere deme,
Önündeki yemekler,
Şeker ise de yeme.

Görüldüğü gibi, bu metin benzerlikleri destanın konusunun, kaynağının aynı olduğunun sağlam delilleridir.

Arzu, "Selvinaz" (S ay atlı ile Hemra), Şahsenem (Şahsenem ile Garip), "Aslı" (Kerem ile Aslı) gibi destan kahramanlarında olduğu gibi kadherine rıza gösterip, göreceğimiz varmış diyerek ellerini kavuşturup oturmuyor. Onun kişiliğinde kendi geleceği uğrunda harekete geçme, mücadele etme gibi ayrıcalıklar var. Arzu gerektiği zaman cesurca hareket eden bir kız. Meselâ, annesinin Kamber'i öz oğlu saydığını işittiği zaman şöyle cevap veriyor:

Soğul, çaylarım, soğul,
Akılsız Gambar'im, bogal
Akılsız karında yatmadık.,
Hergizem bolmaz oğul,

Arzu'nun kişiliğindeki bu özellikler Kerkük varyantındaki Arzu'da da görülür. Bu varyantta o an şöyle anlatılıyor:

Taraçamız dolı daş,
Bir yasduga goyag baş,
Bir neneden olmadıg,
Neçollıg baçı-gardaş.

Bu davranışlar onun azmini, ölçülü hareket etmeyi ilke edindiğini gösterir.

Arzu kararlı, sevdiği yiğide vefalı bir kız. Sudan çıkan Kamber kızı denemek için:

"Gambar suvdan çıkanda,
Geymini sıkamaz mı sen?"

dediğinde, onun cevabı sevgiye değer veren bir kızın cevabıdır:

"Elim beyle de dursun,
Gözüm bilen sıkar men."

Türkmen kızının bu mukaddes duyguya büyük değer verdiğini anlamak zor olmasa gerek.

Onun kişiliğini güzelleştiren özelliklerinin açıkça gösterilmesi destanın kıymetini daha da artırıyor.

Yine, Kamber çocukluk edip, edebini bozup Arzu'yu çimdiklediğinde kız, "Hay kolun kırılı-sın" diye beddua ediyor ve Kamber'in kolu kırılıyor. Kızdaki bu gücü, kudreti gören Kamber ona:

"Arzı giz-a, Arzı giz,
Gızların serdarı giz,
Gargadın, golüm dövün,
Zülpüm bilen sara giz."

diyince, Arzu'nun:

Depe-depeden beyik,
Depeden inen geyik,
Gambar, golün dövülse,
Zülpün ederin seyik."

diyerek verdiği cevap, gerçekten seven bir kızın söyleyebileceği ince sözlerdir. Yeri geldiğinde belirtelim ki, Arzu'nun da kişiliğinde olağanüstü unsurlar vardır. Kamber ile çölde kaçıp giderlerken, peşlerinden "zengin " adamlarının yetiştiğini gören Arzu, "Ey Hûda, perverdiger bir yol olsun, ben kaçıp gideyim" diyerek Allahü Tealâdan dilekte bulunduğu, dileği kabul olup, güçlü bir karayel kopup, tipi, tufan oluyor.

Arzu'nun kişiliğinde hayata ve yaşamaya olan arzu ve ümit duyguları var. O aynı zamanda meraklıdır. Kamber'e dönüp:

Börküm yüzi keçedir,
Günün nenen geçedir?
Gökdeki yıldızları,
Sanavergin, nicedir?"

diyerek onun aklını sınıyor. Bu ise geçmişte Türkmen kızlarının da her konuda yiğitlerinden aşağıda kalmadığını gösteriyor. Yine Arzu'nun bu sorusuna Kamber'in cevabı da ondan aşağı kalmıyor:

"Börküm yüzi keçedir,
Günüm mundag geçedir,
Sen merdivan dik göge,
Men sanayin nicedir."

Kamber'in verdiği bu keskin , yerinde cevap kahramanların zekâ durumları hakkında bize bilgi veriyor. Yıldızların sayılmayacağı gibi, göge merdiven koyulmayacağı da hepimizin malûmudur.

Destanın baş kahramanlarının birbirlerinin aklını, düşünme yeteneklerini sınamalarını, sevgililerin yolda dinlenme anlarında yaptıkları konuşmalarında da görüyoruz. Kamber sevdiği kızın ay cemalini görünce sevinip, onu sınamak için önüne bir taş koyup, şöyle diyor:

"tnip geldik Akdaşdan,
Ak yüzü, galam gaşdan,
Arzı çeper diydiler,
Don tiksın bize daşdan."

Kamber'in bu sorusuna kızın cevabı da bizi şaşırtıyor, hayran bırakıyor:

"tnip geldik Urpakdan,
Bir gül üzdüm yarpakdan,
Daşdan don geycek yiğit,
Sapak işsin torpagdan."

Taştan elbise dikilmeyeceği gibi, toprakdan da ip örülmeyeceği herkesçe malûmdur. Demek ki, kahramanların kişiliklerinde bulunan yiğitlik, akıl sınamak gibi özelliklerin bu düzeyde etkili gösterilmesi; bu destanda küçük hacmine bakılmaksızın, insan özelliklerini ortaya koymada çeşitli metotların kullanıldığını bize gösteriyor. Ayrıca, Türkmen kızlarının inci dizercesine, yaptıkları halı, kilim dokumak, nakış yapmak, oya işlemek gibi annelerinden, ninelerinden öğrenip geldikleri el hünerlerinin de destanlarda yer aldığını bize bildiriyor.

Arzu ile Kamber destanında çoğu destanlarda

öne çıkan adaletli padişah hakkındaki halkın düşüncesi ve arzuları da belli bir derecede yer alıyor. Sevdiğinin elden gittiğini gören Kamber çare bulamayınca ülkenin hanı Rüstem'e yardım için baş vuruyor. Rüstem hanlara mahsus olan bir davranışla Kamber'e hürmet gösteriyor, arzısını dinliyor; Kamber Hak aşığı olduğunu söyleyince onu sınamak için, içinde kendinin, Allah'ın ve sevdiği kızın adının geçtiği bir şiir söylese muradına erdireceğini belirtiyor. O zaman Kamber:

Esselamaleykim han Rüstem
Arzı giz bilen dostam,
Yokarda perverdiger,
Aşakda gaygı-gam basdım.

diyor ve Han onun aklına hayran kalıyor, yeterince muhafız veriyor.

Destandaki hanın karakterini Kerkük varyantından da takip etmek mümkün. Orda anlatıldığına göre, kamber yardım istemek için Acem yurdunun şahına baş vuruyor. Şah ona hazinesinden istediği kadar mal mülk verebileceğini söylediği zaman Kamber ona:

Aşığ malı ney liri,
Dünyadari neyleri,
Aşığ dada kelipdi,
Sennen imdad, diliri.

diyerek, kendisine sevdiğinden başka biçbir dünya malının gerek olmadığını ima ediyor. Şah, onun maksadını anlayarak, Hak aşığı olup olmadığını öğrenmek için, içinde yedi yemişin adı geçen bir şiir söylese inancağını söylüyor. O zaman Kamber şu dördlüğü söylüyor:

Alma, erik, haluç
Gavun, garpuz bu nece,
Heyva yedim (iydim) saraldım,
Narkile mezdem açâ."

Şah onun Hak aşığı olduğuna kanaat getirip, silah ve mahafız veriyor.

Görüldüğü gibi, fikir ve anlam yönünden yakın olan bu eserde han veya şah karakterleri adaletli, ezilenleri himaye eden idareciler şeklinde gösteriliyor.

Destanın Türkmen varyantındaki zengin Arçın, Kerkük varyantındaki Tat yabancı, Türklerin Bayburt varyantındaki Hurşit bey zenginliklerine, mallarına güvenip, kızın isteğine bakmadan hareket eden tiplerdir.

"Arzu ile Kamber" destanında Arzu'nun annesinin karakteri, öz evlâdının duygularına, göz yaşlarına kayıtsız olan bir kadının tipini yansıtır. O, gençleri muratlarına erdirmemek için elinden geleni yapıyor. Her yolu deneyerek onlara engel oluyor. Onun karakteri "Kerem ile Aslı" hikâyesindeki Aslı'nın annesi Meryem'i hatırlatıyor.

Genel olarak, Arzu ile Kamber destanını fikir ve konu bakımından incelenmesi gereken destanî eserler grubuna dahil edebiliriz. Onda eski Türkmen hayatına ait meseleler belli bir seviyede de olsa, özgün bir şekilde yansıtılmıştır. Âşıklar ve maşuklar, umumî aşk konulu destanlara mahsus olduğu gibi, kendi gelecekleri uğrunda cesurca, kendi başlarına hareket edemiyorlar. Biraz zorlukla karşılaştıklarında olağanüstü güce sarılarak beddualar okuyorlar, çaresizlik içinde hareket ediyorlar.

Destanın oluştuğu devri, destandaki olaylardan, olaylarda geçen yerlerden ve kahramanlardan hareketle tahmin etmenin imkânı yok. Destanın Azerbaycan varyantı gibi, Türkmen varyantının da bahşılardan repertuarına girdiğine dair bir bilgi yok. Bu şöyle dursun, destanın şiirlerinin derlemeci bahşılardan ağızdan söylendiğine de rastlamadık.

Böyle olmakla beraber, bu destanın "Koroğlu" destanı, "Leyla ile Mecnun", "Şah ismail", "Zaloğlu Rüstem", "Kerem ile Aslı" gibi destanlarla birlikte Irak Türkmenleri arasında yani Ker-

kük folklorunda meşhur olduğunu G.Paşayev'den öğreniyoruz.

Âlimin bu destan hakkındaki görüşlerini devam ettirip, "Bu destan Kerem ile Aslı destanından çok evvel oluşmuştur." sözleri esas alındığı zaman, eserin orta asırların ürünü olduğuna dair tahmin, doğruluk kazanıyor.

Olayların anlatılışı destan tarzında olup, konu akıcılığı korunmuştur. Olaylar kıssa ve sohbet yoluyla beyan edilip, kahramanların iç dünyaları, sevgiyle ilgili duyguları şiir bentlerinde gösterilmiştir.

G.Paşayev'in belirttiği gibi, destanın Kerkük varyantı yerli ağıza yaklaştırılıp, kahramanların dili de ona uygun hale getirilmiştir. Bunu destanın Türkiye ve Türkmenistan varyantları için de söyleyebiliriz. Destanın diline, olayların çoğunlukla tasvir edilmesine bakılarak Türkmen ve Kerkük varyantlarının birbirine daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.

"Arzu ile Kamber" destanının Türkiye varyantını inceleyen âlim Hayretin Rayman'ın yazdığına göre, bu eser biyografik bir hikâyeyi hatırlatıyor (*Rayman, 1996*). Âlim Rayman daha sonra Türk varyantının da bahşılardan ağızdan derlenmediğinden hareketle, eserin şiirlerin teknik açıdan nazma pek yakın olmadığını, kafiyelerin zayıf olduğunu yazarak, bu şekilde eserin asırlar boyunca dilden dile aktarıldığını ve bugünkü durumuna geldiğini belirtiyor.

Elbette âlimin bu fikrini Türkmenistan varyantı hakkında da söyleyebiliriz. Fakat her bir eseri o devrin şartlarını göz önüne alarak incelemeliyiz. Destanın bazı şiirlerinin kafiye uyumsuzluğu gibi durumları olsa da, bütünüyle alanındaki önemini, destanı eserlerimizi zenginleştirdiğini inkâr edemeyiz.

"Arzu ile Kamber" destanının Türkmenistan varyantında Türkmen hayatına ait millî gelenekler var. Meselâ, çocuklar dünyaya geldiğinde ad vermek, gelin alınacağına gelini ata veya deveye bindirmek gibi gelenekler yer alıyor. Ayrıca

Türkmenlerin köy hayatında, hayvancılıkta kullandıkları koyun, kuzu, çoban, akarsu, derya gibi canlı ve cansız varlıkların adları yer alıyor. Hatta kahramanlara ad verilmesinde de millîlik vardır. Kamber'in adı asırlardan beri "Kamber Baba" adı ile destanî bir kişilik olarak bilinir. Arzu'nun adı da çoğu destanlarımızda bulunan, evlât hasreti çeken ana ve babaların arzularına ulaşmaları sonucunda verilen adlardandır. Yine destanın çoğu nüshasında Arzu'nun adı "Arzugül" şeklinde geçiyor (*Kayıt No:250 F*).

"Arzu ile Kamber" destanının Türkmenistan varyantının da bahşı repertu varın da yer almadığını daha önce belirtmiştik. Böyle olmasına rağmen eserin dilinin sadeliğinden mi, konu sıralanışı ve olayların anlatılışında karm âşık, dolambaçlı durumların olmayışından mı bilinmez, bilemiyoruz, halkımız onu günümüze kadar ulaştırmıştır. Ayrıca, var olan nüshalardan hareket ederek, destanın esasen Beherden, Enevmanış, Kaka, Tecen bölgelerinde yaygın olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz.

Bu destana ait millî elyazmalar hazinemizde var olan bütün nüshaları inceleyip, ayrıca tarafımızdan Gızılbatlı Abadan Durdıyeva'dan derlenen varyant ile karşılaştırıp, bütünleyici bir metin yazdık. Çünkü var olan nüshaların çoğunluğunun başlangıcı masal geleneğimizden etkilenmiştir. Meselâ, 514 F kayıt numaralı dosyadaki metin: "Eski zamanlarda bir vilâyet vardı. O yurdun padişahına Salar Şah derlerdi." şeklinde başlarken, 135 F kayıt numaralı dosyadaki metin:"Bir varmış, bir yokmuş... Bir ihtiyarın yetişkin bir kızı varmış." şeklinde, 258 F kayıt numaralı metin ise: "Bir zamanlar, bir köyde Vezir ve Vekil adlı iki adam yaşarmış" şeklinde başlıyor.

Bütün bu özellikleri göz önüne alıp, "Arzu ile Kamber" destanının çok eski devirlerin ürünü olduğundan hareket edersek, eserin Türkmen halkının bir üreticiliğinin henüz destan tarzını tam şekillendirmediği bir devrinde ortaya çıkmış ol-

ması mümkündür, şeklindeki tahmin doğruluk kazanıyor. Yani eser henüz masal unsurlarından iyice temizlenememiştir. Şu halde , bu eser Türkmen folklorunda destan geleneğinin başlangıç döneminde oluşmuştur diyebiliriz.

SONUÇ

Biz Türkmenistan Elyazmaları Enstitüsüne yayınlanması ümidiyle sunduğumuz Arzu ile Kamber destanının ilmî metninde, destanın bu özelliklerini göz önüne tutarak, anlatıcı Abadan Durdıyeva'nın ağzından derlenen nüshayı esas metin olarak alıp; ona, diğer nüshalarda bulunan olaylar, bölümler ve şiirlerle ilgili fazla veya farklı satırları ilâve ettik. Bu folklor ilminin uygulamasında var olan bir kuraldır. Yoksa, destana ait bazı nüshaların metinlerinde olaylar kısa veriliyor. Kimi şiirler ise hiç yok denecek gibi.

"Arzu ile Kamber" destanının, bu durumu, onun ilk nüshalarının ne zaman, nerede ortaya çıkıp, ne gibi durumlarla karşılaştığı hakkında bize bir fikir veriyor. Yine, bizim fikrimizce, bu destanın asıl varyantı Türkmenistan varyantı olup, XI. asırdan itibaren Horasan'dan Anadolu'ya, Irak'a çeşitli sebeplerle göçüp giden halkla beraber götürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Halkın edebî üreticiliğini (Halk Edebiyatı) inceleme ilminde halkların eserlerinin konu, şiir benzerlikleri veya yakınlıkları ile ilgili "göçüş" teorisi vardır. Buna çoğu âlimler "gezici konu" diyorlar. Mesela, Leyla ile Mecnun", Tabir ile Zühre", "Şahsenem ile Garip", "Kerem ile Aslı" gibi onlarca destanı buna örnek gösterebiliriz.

Bunların hepsi, Türk boylarının medeniyet bakımından birbirleriyle ayrılmaz derecede bağlı olduklarını, tarihî ve iktisadî bütünlük gösterdiklerini ortaya koyan işaretleridir. Bundan hareketle, "Arzu ile Kamber" destanının konusunun da Türk halkları arasında yayılıp; ona her bir halkın öz millî rengi ve ruhu, estetik özellikleri sindirildikten sonra ortak millî esere dönüştüğü şüphesizdir, diyebiliriz.

"Arzu ile Kamber Destanı" da Türkmen halk edebiyatının hazinesini süsleyen onlarca destan arasında özellikle konusu, öne sürülen fikirleri bakımından incelenmeye değer ortak eserlerden biridir.

Makalemizi Türkiye Türkçesine aktararak Türk Dünyası ilim adamlarının dikkatlerine sunan Sayın Abdurrahman Bağcı' ya teşekkür ederim (A.D.).

KAYNAKLAR

- ALPTEKİM, Aü Berat (1989), Arzu ve Kamber Hikâyesi, **Türk Folkloru**, No: 65, Ağustos, istanbul
- BERKELİYEV, K. (1985), Halk Dörediciliğın de dep - Dessur Podeziyası, "**İlm**", Aşgabat
- DURDIYEVA, A - BAYMIRADOV, A (1982), Gelin- Gızların Şahırana Dörediciliğı, "**İlm**", Aşgabat
- ESER I (1949), **Kerem ile Aslı Hikâyesi**
- ESER II (1979), Azerbaycan Muhabbet Dastanları, "**YELM**" Neşriyaü, Baku
- GURTOGLI (1993), Saylanan Eserler, "**İlm**", Aşgabat
- KEMİNE (1973), Saylanan Eserler, "**İlm**", Aşgabat
- MAGTIMGULI (1977), Saylanan Eserler, T.N.A., Aşgabat
- MEREDOV, A; AHALLI, S (1988), **Türkmen Klasik Edebiyatının Sözlüğü**, "Türkmenistan", Aşgabat
- PAŞAYEV, G (1987), **Kerkük Folklor Antologiyası, Arzu-Gambar**, ADN.Baku
- MEREDOV, A (1966), Sofiya Neşirleri, **Edebiyat ve Sungat gazetesini**, 2 Kasım, Aşgabat
- RAYMAN, Hayrettin (1996), Arzu ile Kamber Hikâyesinin 2 varyantı, Bayburt-Yozgat, **Müli Folklor**, Bahar, No:29/30
- ŞABENDE, (1973), Lirika, "**İlm**", Aşgabat
- TERZİBAŞ, ATA (1871), **Arzu Kamber (Kerkük Ağzı)**, Fatih Matbaası, istanbul

A SURVEY ON VARIANTS OF "ARZU AND KAMBER" EPIC

Prof. Dr. Amangül DURDIYEVA
Turkman Institute of National Writings
Head of Folklor e Department

ABSTRACT

Our folk stories which are works in Anonymous Turkish Folk Literature, have change and evolution lines that continue time to time, geography to geography. Arzu and Kamber is one of our folk epics like Kamber and Aslı, Ferhat and Şirin, Tabir and Zühre, Say at and Hemra.

This epic more or less changes by reflecting every geographies national (local) characteristics in historical period. While it is becoming rich, it saves its basic structure.

The variants of folk story named Arzu and Kamber, which are established in Turkoman, Azerbaijan, Iraq (Kerkük) and Anatolia, contains same plot and heroes in general features. At the same time, it mentions collective conception of the world.

in these variants, we can see some national originality and traditions - customs of the countries clearly. it proves spirit and heart riches of Turkish people.

Arzu and Kamber Epic is a work of collective folk culture of Turkish communities. it is a very important literary inheritance through the works in Turkoman / Oğuz Folk Literature treasure which must be examined with all sides.

Key Words:

Folk Culture, Folk Stories, Local Originality,
Love, Lyricism, Itinerant Subject

АНАЛИЗ ВАРИАНТОВ ЭПОСА «АРЗУ И КАМБЕР»

Проф. Амангуль Дурдыева

Туркменистанский Институт Национальных Рукописей

РЕЗЮМЕ

У народных эпосов как произведений народной тюркской литературы существуют особенности развития и изменения в зависимости от региона распространения. «Арзу и Камбер» является народным эпосом наряду с «Керем и Аслы», «Фархад и Ширин», «Тахир и Зухра», «Саят и Хемра».

Данный эпос в процессе исторического развития в каждом регионе своего распространения обогатил себя, отражая региональные особенности и в то же время сохранил свою начальную структуру.

Варианты эпоса «Арзу и Камбер», зафиксированные в Туркменистане, Азербайджане, Ираке (Керкюк) и Анатолии не только несут одну и ту же структуру и героев, но в то же время показывают близкое друг к другу мировоззрение.

В этих вариантах наблюдаются национально-культурные особенности вышеуказанных стран и описывается духовное и душевное богатства тюркских народов.

Эпос «Арзу и Камбер», являющийся произведением народной культуры тюркских народов и украшающий «сокровищницу» туркменско-огузской народной литературы, есть литературное наследие, достойное всестороннего исследования.

Ключевые слова:

Народная культура, эпосы, региональная особенность, любовь, лирика, переходная тема